

ЛІТЕРАТУРА І ВІЙНА

УДК 82.091

DOI <https://doi.org/10.31652/3041-1084-2024-3-08>

Український інтермедіальний резистанс у мілітарному світі

Ukrainian intermedial resistance in the military world

Ковалів Юрій Іванович,*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри історії української літератури,
теорії літератури та літературної творчості**Київського національного університету**імені Тараса Шевченка**orcid.org/0009-0001-3356-7594*

Анотація. Стаття присвячена висвітленню історичної тягlosti й умотивованості інтремедіальної практики перекодування словесного тексту на музичний і — навпаки українських ембатеріїв та пісень, зумовлених оборонною війною в Україні, багатих мотивами від героїки чину до ліричних і трагічних переживань резистансної особистості. Розглядається динаміка синтезу віршових і мелічних текстів, починаючи від практики поетів, композиторів і співаків Легіону УСС, які, спираючись на досвід козацьких й опришківських пісень, фольклору й раннього модернізму, створили унікальний репертуар, у якому задокументалізовано артистичний і волелюбний характер українця, випробовуваний мілітарною дійсністю, відображено душу народу, тому значна частина їх творів увійшла до народних співаників. Так само авторські вірші повстанців під час Другої світової війни та після неї, покладені на музику, стали адекватною відповіддю суворим реаліям. Ця традиція зберіглася й набула нового смислового наповнення під час російсько-української війни, оголошеної московською державною думою Україні 1 березня 2014 р., повномасштабної після 24 лютого

2022 р. Серед авторів поезій, слова яких покладено на музику, є також випускники Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, учасники бойових дій в ЗСУ (Д. Луняка) й ТрО (І. Астапенко). Активно до ембатеріїв долучився й наш акад. Р. Радишевський. Чимало пісень виконує військовослужбовець Т. Компаніченко. Поки що ці тексти нагадують пазли, які потрібно буде викласти в суцільну картину інтремедіальної творчості під час війни, в історичній перспективі динаміки жанру.

Ключові слова: ембатерій, інтермедіальна практика, резистанс, мілітарний світ, поезія, пісня.

Abstract. This article explores the historical persistence and motivation behind the intermedial practice of transforming verbal texts into musical ones, particularly focusing on Ukrainian embaterias and songs inspired by the russia-ukraine war, rich in motives from the heroics of the rank to the lyrical and tragic experiences of the resistance personality. It examines the dynamic synthesis of poetic and musical texts, tracing back to the practices of poets, composers, and singers from the Legion of the Ukrainian Sich Riflemen (*Ukrainski Sichovi striltsi, USS*). Drawing on the experience of Cossack and Opryshky songs, folklore, and early modernism, these artists created a unique repertoire that documents the artistic and freedom-loving nature of Ukrainians, tested by the harsh realities of war. Their works, reflecting the soul of the people, have become an integral part of Ukrainian folk songs.

Similarly, poets' works of Ukrainian Insurgent Army (*Ukrainska Povstanska Armiia, UPA*) during and after World War II, set to music, provided an adequate response to the brutal realities of their time. This tradition has been preserved and gained new significance during the Russia-Ukraine war, declared by the Moscow State Duma of Ukraine on March 1, 2014, full-scale after February 24, 2022. Among the poets whose words have been set to music are graduates of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, participants in military operations within the Ukrainian Armed Forces (such as Dmytro Luniaka) and the territorial defense (Ihor Astapenko). Academician Rostyslav Radyshevskiyi has also actively contributed to these embaterias. Many songs are performed by serviceman Taras Kompanichenko. These texts, resembling pieces of a

puzzle, will eventually form a coherent picture of intermedial creativity during the war, viewed through the historical dynamics of the genre.

Keywords: embaterium, intermediate practice, resistance, military world, poetry, song.

Цього року минає 110 літ від часу заснування Легіону Українських січових стрільців на заклик Української головної ради й Української боевої управи (6 серпня 1914 р.) — першого національного військового підрозділу після Полтавської трагедії (1909), посталоного на основі ідеї, зародженої в спортивно-молодіжних організаціях «Січ», «Сокіл», «Пласт», викристалізованої в мілітарному товаристві «Українські січові стрільці» (18 березня 1913 р.), вперше представленому на Шевченківському святі (28 червня 1914 р.). Головним отаманом було обрано доктора В. Старосольського, його заступником (осавулом) — Дмитра Катамая. Структура січових стрільців спиралася на запорозьку традицію, складалася з куренів, поділених на сотні, до котрих входило чотири рої. Легіон, присягнувши на вірність Україні (3 вересня), у складі австрійського корпусу генерала Гофмана боронив Борецький та Ужоцький переходи, розгромив добірні московські війська на горі Маківці (29 квітня — 3 травня 1915 р.), котрі сподівалися прорватися до Угорщини, зупинив їх під Лисонею, хоч зазнав великих утрат, брав участь у Брусиловському прориві, відзначився в боях під Болеховом, Галичем, Семиківцями тощо. Крім неспростовної військової виправи Легіон УСС характерний особливою рисою: він складався переважно з галицької інтелігенції, серед яких були письменники, композитори, освітяни та ін. Це було єдине військо у світі, котре займалося просвітницькою діяльністю. За ініціативою сотника Н. Гірняка, четарів Петра Герасиміва та Ю. Буцманюка, І. Іванця, підхорунжого М. Угрина-Безгрішного, лікаря І. Рихла виникли «Пресові квартири», на основі яких відкривалися читальні, бібліотеки, похідні театри, підтримувалася культурно-мистецька творчість, утверджувалася комбатантська література. Тому виникла потреба у власному періодичному виданні, хоч січовики друкувалися в часописах «Свобода», «Діло». На кошти, зібрані стрілецьким «Пресовим фондом», було засновано двотижневик «Шляхи» (1915-1918 рр.). З'явилося два випуски «Вісника Пресової кватири УСС» (1916 р.), літературно-мистецький збірник «Тим, що впали» (1917 р.), «Літературний збірник УСС. Червона калина»

(1918 р.), «Антологія стрілецької творчості» (1918 р.), тижневик «Будуччина» (1918 р.).

Особлива популярність припала різножанровим стрілецьким пісням, створеним на перетині народного мелосу й ранньомодерністської поезії. Вони настільки припали до смаку простолюду, що невдовзі стали вважатися народними. Таким чином підтвердилася версія М. Грушевського, обґрунтована в його «Історії української літератури» (Т. 1), про усну й писемну словесності як рівновеликі структури, між якими спостерігається постійне перетікання мотивів, образів, ідей. Вони засвідчували інтермедіальну практику перекодування однієї знакової системи на іншу, в даному разі — мелійної на вербальну і — навпаки. Часто народна пісня надихає поета на власний текст. Трапляються випадки, коли авторський вірш стає народним. Це стосується різних жанрів мирного часу. Не минула така тенденція й воєнних лихоліть, починаючи з ембаєрій у давньогрецькій поезії, виконуваних під час військових походів. Запровадив жанр спартанець Тіртеї (перша пол. VII ст.), створивши образ ідеального вояка, виповненого енергією героїчного чину, презирством до смерті: «Добре вмирати тому, хто, боронячи рідну країну, / Поміж хоробрих бійців падає в перших рядах» (переклад Г. Кочура). Українська музична культура досить багата ембаєріями, серед яких особливе місце посідають козацькі пісні, означені вітальною енергією, жагою свободи, як і думи й опришківські чи гайдуцькі пісні з притаманною їм символікою, тропікою, особливою мелодикою. Їх авторство залишається нез'ясованим, тому іноді набуває легендарних версій, як із пісняркою Марусею Чурай. Зрідка вдається його встановити, як козака Харківського полку й філософа С. Климівського — автора пісні «Їхав козак за Дунай», що вразила Л. ван Бетговена, який тричі опрацював її для збірника «Пісні різних народів», для голосу в супроводі фортепіано, скрипки й віолончелі, для фортепіано й флейти (опус 107). Відома вона і в обробці композиторів Й. Гуммеля, Й.-К.-Ф. Шнайдера, Т. Траєтти, К. Липинського та ін. Надзвичайна популярність цієї пісні засвідчує високу мелійну, ембаєрійну культуру українців, котра властива й іншим творам, знаковим у національному репертуарі, на кшталт вірша «Плине кача...» В. Гренджи-Донського, відома як лемківська народна пісня, котра набула сенсу реквієму після її виконання гуртом «Пікардійська терція» над полеглими учасниками Революції гідності, невдовзі включена до протоколу

параду ЗСУ (академічний хор ім. Л. Ревуцького) до Дня Незалежності (24 серпня 2014 р.). О. Бабій — колишній стрілець Калуського куреня, «митусівець», учасник Першого конгресу українських націоналістів (Відень, 1929 р.), написав ембатерії «За Збруч» або «На Київ», але серед його поезій найбільшу популярність набув вірш «Зродились ми великої години...» (композитор О. Нижанківський), затверджений Проводом Українських Націоналістів (1932) як гімн ОУН. Варіант пісні, адаптований до сучасних українських умов, став маршем українського війська на параді до дня Незалежності України (24 серпня 2018 р.).

Народною вважається пісня на слова «Ой у лузі червона калина похилилася...» (1914) «молодомузівця» С. Чарнецького за мотивом останнього куплету козацької пісні XVII століття «Розлилися круті бережечки», котру він — режисер постановки трагедії «Сонце руїни» В. Пачовського в театрі «Руська бесіда», ввів до цієї п'єси. Невдовзі вірш (музика четаря Г. Труха) став однією з популярних ембатерійних пісень із різними варіантами — від січових стрільців до двох майданів, АТО й сучасних ЗСУ, зокрема у виконанні гурту «Бумбокс». С. Чарнецький був легіонером Українських січових стрільців, які створили унікальний пісенний репертуар, що, ставши народним, привернув увагу авторитетних фольклористів, зокрема В. Гнатюка («Війна і народна поезія», 1916), спорадично тиражувався в періодичних стрілецьких виданнях. Аналогічного явища в такому сконденсованому й артистичному вигляді важко пригадати в національній історії, хоч воно має велику традицію.

Ю. Шкрумеляк, який зазначав, що «Стрілець і пісня — то брат і сестра, то любчик і любка», здійснив одну з перших класифікацій стрілецького репертуару («Слідами пісні УСС», 1915), що вважають «історією всього народу, його поривів, горя і слави». Стрілецькі пісні, збагачуючи семантику фольклору, вводячи інновації, пов'язані з тогочасним життям, формували образ нового пасіонарного українця, відображали нові героїчні реалії на зразок Лисоні, Крут або особистостей Олени Степанівни, І. Балюка, Д. Вітовського, А. Мельника та ін. Особливий розголос отримали героїчні баталії на горі Маківці. З приводу цієї битви з'явився ембатерій «Хлопці, підемо, боротися будемо!». На бойові дії січовиків змушене було відреагувати російське командування, зважити на «відборні війська, які називають себе українцями і мріють про відновлення самостійної Малоросії» [1, с. 46].

У структурах на кшталт «Пресової Квартури» або «Лицарів залізної остроги» функціонували хори, оркестри, ансамблі тощо. Покладали на музику віршові слова І. Франка, О. Маковея, Костянтини Малицької, Д. Макогона, О. Шпитка та ін. Особливу роль відводили особистому написанню й виконанню пісень, що вказувало на неабияку роль творчого індивіда, на відміну від колективного досвіду уснопоетичної традиції. Новим явищем у цьому контексті, наприклад, були польові записи стрілецьких пісень на слова братів Б. й Л. Лепких із Бережанщини. Такі твори сприймаються за проміжну ланку між професійними й автентично народними [4, с. 10]. Серед найвідоміших авторів-комбатантів були К. Трильовський, К. Гутковський, Ю. Назарак, Р. Купчинський, Л. Лепкий, М. Гайворонський, А. Лотоцький, М. Угрин-Безгрішний, Ю. Шкрумеляк, В. Бобинський, М. Курах, І. Харук-Галайда, О. Довгалюк, В. Удрейчук, І. Плешкан та ін. Крім пісень літературного походження («Як я, браття, раз сконаю...» Ю. Федьковича, «Видиш, брате мій...», «Чи то буря, чи то грім...», «Що то за грім...» Б. Лепкого, «Ой нагнувся дуб високий...» М. Голубця–М. Гайворонського та ін.), вони модифікували народні жанри (коломийка, шумка, лірична пісня, жовнірська пісня тощо), дотримувалися структури, ритмомелодики, мотивів, образів, мовно-стилістичних фігур фольклорного зразка, наприклад, звертання, метонімія, як у пісні «Ой зажурились стрільці січовії...» Р. Купчинського.

Інколи стрілецькі пісні зазнавали колективного компонування, як свого часу козацькі. Музичний супровід спирався передусім на український досвід. Новотвори не були наслідуванням народно-пісенної традиції, радше їм властива «жанрова дифузність, відсутність канонічної чіткості», але без еклектики [4, с. 10]. Вони представлені в громадсько-політичній і побутово-інтимній тематичних групах. Ембатерійний ритм, мотиви вояцького походу, заклики до бою, закріплені вольовими імперативами «добудемо», «збережемо», «не загине» і т.д., значно відрізняють їх від аналогічних рекрутських або жовнірських пісень, наближують до героїчних.

Часто у текстах з'являються жартівливі інтонації («Гей ви, хлопці молодії, раз, два, три...», «Бо війна війною...»), що засвідчувало вітальну енергію січовиків, перейнятих жагою життя, вірою в незалежність України. Поряд із ними були поширені й елегіjno-трагічні пісні з мінімальним образним орнаментуванням, якомога

повнішим розкриттям або героїчної загибелі вояка, або його каліцтва, або навіть розчарування в дійсності, охопленій війною. Друга група стосується сердечних взаємин стрільця й дівчини, композиційно близька до народних мелійних творів. Менш виразно в стрілецькому репертуарі представлена тема вояцького побуту, часто наповнена іронічно-гумористичною семантикою, іноді означена пародіюванням авторських творів. Деякі жанри пережили помітні модифікації, як-от пісня-хроніка, в якій дотримано деталізацію змісту, але «без типових структурних частин зачину, стереотипного закінчення» [5, с. 13], натомість у ліро-епосі збережено психологічний паралелізм, персоніфіковані образи, природний антураж. Балади, дарма що не схильні до сюжетного розгортання, були емоційною реакцією на історичні події початку ХХ ст.: «Йшли стрільці до бою...», «Світить місяченько і ясна зоря...», «Повіяв вітер степовий...».

Важливо те, що чимало стрілецьких пісень фольклоризувалося. Такі трансформації можливі, якщо формальні ознаки «професійного твору» не тільки близькі народній поезії, а й «коли сила й естетична спрямованість таланту спроможні проникнути й увібрати в себе спосіб і основні барви поетичного мислення народу» [8, с. 63], який визнав авторські твори своїми. Приклад із унікальними стрілецькими піснями, що сприяли розвитку пісенно-романсової побутової культури [2, с. 238-248], спростовує поширене серед науковців уявлення про історичну достовірність лише писемно фіксованого тесту, на противагу усномовному. Між якими насправді існують тонкі взаємопереходи, виявляючи їхні еквівалентні сутності.

Найпродуктивнішим автором був поет і композитор Р. Купчинський. Почавши рядовиком, він згодом служив підхорунжим Першого полку, хорунжим легіону УСС та УГА, був членом «Артистичної горстки пресової квартири УСС» і товариства «Залізна острога», брав участь у боях на Маківці, на Тернопільщині біля р. Скрипи, командував сотнею Вишколу УСС на румуно-буковинському фронті (1918 р.), полком УГА в обороні Львова (1919 р.), був інтернований у таборі для старшин УГА в Тухолі коло Гданська (1920-1921 рр.). Деякі твори Р. Купчинського стали піснями широкого жанрово-стильового діапазону, зокрема «Заспівай, трембіто», «Стрілецька пісня», «Готуй мені зброю», «За рідний край», «Заквітчали дівчатонька...», «Ой там зажурились стрільці січовії...», «Ірчик», «Зажурились галичанки через тую зміну...», «Ми

по таборах і тюрмах» тощо, а також гімну «Боже великий, творче всесвіту...». Вони прочитуються в контексті стрілецької пісенної творчості, яку Р. Купчинський — упорядник пісенника «Сурма» (1922 р.) добре знав. До комбатантського піснярства Р. Купчинського інспірувала полеміка з композитором М. Гайворонським, який з подачі А. Баб'юка надрукував найпопулярніший серед стрілецтва твір «Їхав стрілець на війноньку...» під власним іменем, знехтувавши колективним авторством (Л. Лепкий, І. Іванець, Л. Новіна-Розлуцький, Т. Мойсейович, М. Гайворонський, Р. Купчинський). Пісня привертала увагу М. Леонтовича, Л. Ревуцького, була відома на Наддніпрянщині за варіантом «Їхав козак на війноньку» в записі Софії Тобілевич. Прагнучи гармонії слова й мелосу, поет уже першими творами «Ой шумить, шумить та дібровонька...», «Човен хитається серед води» спростував однобоке розуміння піснетворства, яке виповнювало його, за словами Б. Бойчука («Дещо про автора»), «по вінця» [6, с. 9]. Пісня «Заквітчали дівчатонька», зумовлена героїчною смертю підхорунжого третьої сотні УСС Василя Мальованого на Лисоні (1916 р.), виконувалася під час похоронного ритуалу. Твори «За Збруч, за Збруч» (текст не зберігся), «Зажурились галичанки» були «рефлексіями на політичні події часу, в якому стрілецтво опинилося поміж ворожих сил» [5, с. 105]. Із реаліями стрілецької одисеї стероризованою Україною пов'язана пісня «Як стрільці ішли з України». Автор звертався і до жартівливих пісень на кшталт «Як з Бережан до кадри», любовних («Ой чого ж ти зажурився», «За твої, дівчино»), складав їх під акомпанемент гітари. Поет-пісняр переосмислював традиційні жанри, зокрема баладу, перенесену у виповнену загостреним драматизмом духовну атмосферу січової дійсності («Накрила нічка», присвячена поручнику третьої сотні О. Яримовичу). Частина його творів, на кшталт романсу «З Тухолі» або жартівливої пісні «Мав я раз дівчиноньку чепурненьку», написаної на Херсонщині, чи лебединої — «Засумуй, трембіто», стала невід'ємною в народнопісенному репертуарі. Оксана Кузьменко пояснює таку реверсну тенденцію «глибинним фольклоризмом» [5, с. 110]. Вони привертали увагу композиторів П. Козицького, В. Барвінського, М. Колесси, Б. Вахнянина, А. Рудницького, Б. Кудрика та ін. технічною культурою народної пісні, яка в інтерпретації Р. Купчинського часто «починалася з сильної долі такту», характеризувалася «ритмами народних танців», куплетною варіативністю, «рівнобіжністю

тонацій» мелодії (І. Соневицький), різною формальною будовою «у формі тридільного речення, чотирифразового періоду, часто з повторенням слідника, тридільного періоду, подвійного періоду, часто з повторенням останнього» (З. Лисько). Критики не приховують подиву, як поетові, який не мав спеціальної музичної освіти, вдалося вписати «до велетенської книги української музичної культури твори-шедеври» [3, с. 175]. Сам автор нарису «Дещо про себе» пояснював, що головним мотивом «складання пісень» були потреби фронтового життя: «Відходимо з коша — пісня, йдемо на фронт — пісня, йдемо на Східну Україну — пісня».

Особливим попитом користувалися маршові тексти й пісні, підхоплені, як і в період січових стрільців, повстанцями під час Другої світової війни та після неї, засвідчували потужний пасіонарний струмінь тогочасної поезії [4, с. 99]. Він вбачався навіть у запозиченні штампів «соцреалістичного» походження, зокрема, при маскувальних стилізаціях під мелодію «Катюші» або «Суліко», чи у сміливих пародіях на імітат-твори радянського письменства на кшталт «Гімну Радянського Союзу», написаного С. Михалковим і схваленого Й. Сталіним. Саркастична інтерпретація дотепного повстанця розкривала справжню суть більшовицького режиму: «Насильством жорстоким республік свавільно / Свободу скорила московська Русь, / Та буде народами знищено спільно / Наслідник царизму — Советський Союз» («Пісні УПА. Зібрав і зредагував Зеновій Гаврилишин», 1996 р.). У друкарнях УПА реалізувалися повстанські збірники «Збірник українських революційних пісень» (1944 р.), «Грими, могутня пісне» (1946 р.), «Збірник революційних пісень» (1947 р.), «Санік. Революційні пісні» (1947 р.), «Збір пісень УПА» (1947 р.), «Збірник повстанських пісень» (1949 р.) тощо. У 1950 р. в Регенсбурзі з'явився «Співаник УПА» за редакцією Б. Кравцева, В. Шульги, Б. Нижанківського. Помітно фольклоризовані повстанські пісні мали жанрові ознаки балади, ліричної поезії, маршових й гумористично-сатиричних віршів, колядок і щедрівок, вражали вітальною силою в межевій ситуації. Чимало авторських пісень, як «Рости, рости, Черемшино» Марка Боеслава (присвята друкарці Марті Свідрук, псевдо «Черемшина»), вважається народними.

Пісенна традиція козацтва, УССів, повстанців ніколи не переривалася, зокрема у творчості Й. Струцюка — поета, прозаїка

й упорядника збірника «Ти не згасла, зоре ясна. Пісня Холмщини і Підляшшя». Його пісня «Нас не там весна зустріла» (музика О. Гаркавого), виповнена пасіонарною енергією героїчного чину, стала незмінною в репертуарі Волинської обласної філармонії, трактується як повстанська (С. Ганич), а нині Майя Нова адаптує до нашої воєнної сучасності. Такі й аналогічні пісні поширювалися на фестивалі «Червона рута» від 1988 до 2019 рр., у музичних гуртах «Кому вниз» (1988 р.), «Сокира Перуна» (з 1998 р.) тощо. Під час російсько-української війни, проголошеною московською державною думою (1 березня 2014 р.) ембатерії набули нового сенсу. Нині нараховується близько 680-ти авторських творів, покладених на музику, аматорських, виконуваних як на фронті, так і різними музичними гуртами «Воплі Відоплясова», «Без обмежень», «Океан Ельзи», «KOZAK SYSTEM», «Антитіла», «Enej Piotr Lolek Sołoducha», «Kalush Orchestra — Stefania», зокрема й співаки Марія Бурмака, Христина Соловій, О. Скрипка, О. Ярмак, Іво Бобул та ін. Деякі твори на кшталт пісні «Тихо прийшов, тихо пішов...» А. Антоненка (Riffmaster) стала неофіційним гімном Сил спеціальних операцій, дарма що автор пережив наклеп, зазнав незаконного арешту. Пісні «Соколи», «Молись», «В рядах безсмертних», «Пліч-о-пліч» загиблого 1 квітня 2022 р. Ю. Руфа (Дадак, воював у складі львівської 24-ї бригади на Луганщині), представника мілітарної сцени, автора поетичних збірок виконують гурти «Залізний хрест», «Геннадій Пересвіт & друг Залізник», «Nachtigall». Деякі пісні, написані ще перед двома революціями, як «Меч Арєя» (2001) В. Лютого (Василь Живосил), відомої у виконанні гурту «Тінь сонця». До речі, він поклав на музику слова «Ти біжиш» поета й випускника Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, нині воїна ЗСУ Д. Луняки. Стали піснями поезії добровольця ТрО, науковця й письменника І. Астапенка («Штаб», музика В. Купрієнка). Вірш «Звідки я...» Юлії Бережко-Камінської, яка пережила Бучанську окупацію, поклав на музику В. Морозов. Особливої популярності набула виповнена магією національного ворожбистства пісня «Буде тобі враже так, як відьма скаже» Людмили Горової у виконанні Енджі Крейди. Російсько-українська війна нікого не лишає байдужим, навіть акад. Р. Радишевського — автора музики і слів ембатеріїв «Все буде Україна» у виконанні А. Князя (аранжування О. Федоренка), «Музика

війни» у виконанні О. Будніка, «Над Маріуполем» у виконанні Людмили Ткачук, «Ми не кликали вас» у виконанні К. Гільченка. У його фонотеці близько десяти пісень, аранжованих О. Федоренком. Чимало барокових й сучасних пісень на воєнну тематику виконує військовослужбовець Т. Компаніченко. Користуються популярністю пісні поета-воїна О. Бика. Таких прикладів чимало. Поки що ембагерії й пісні, мотивовані російсько-українською війною, сучасною мілітарною дійсністю, схожі на пазли, які потребують вивчення й складання в єдину інтермедіальну картину в історичній перспективі.

Список використаних джерел:

1. Доценко О. Невідома сторінка з легенди про Українських Січових Стрільців. Календар Червоної Калини за 1924 р. Львів, 1933. С. 46.
2. Іваницький А. І. Український музичний фольклор. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. 3-є вид. доп. Вінниця: Нова книга, 2004. 320 с.
3. Качкан В., Качкан О. Нев'януча галузка калини: (Українські літератори, вчені, громадські діячі в діаспорі). Київ, 2011. 267 с.
4. Кузьменко О. М. Стрілецькі пісні (аспекти фольклоризму, фольклоризації і фольклорності): автореф. ... канд. філолог. наук. зі спец. 10.01.07 — Фольклористика. Львів, 2000. 19 с.
5. Кузьменко О. Стрілецька пісенність: фольклоризм, фольклоризація, фольклорність. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2009. 296 с.
6. Купчинський Р. Невиспівані пісні. Нью-Йорк: Видавництво «Пластова Ватага «Бурлаки»», 1983. 124 с.
7. Роздольська І. В. Українська поезія резистансу 40-50 років: генетичний контекст і естетична природа: дисерт ... канд. філолог. наук зі спец. 10.01.01 — Українська література. Львів, 2000. 232 с.
8. Шумада Н. С. Сучасна пісенність слов'янських народів. Київ: Наук. думка, 1981. 359 с.

References:

1. Dotsenko O. Nevidoma storinka z lehendy pro Ukrainskykh Sichovykh Striltsiv. Kalendar Chervonoi Kalyny za 1924 r. Lviv, 1933. S. 46.
2. Ivanytskyi A. I. Ukrainskyi muzychnyi folklor. Instytut mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnologii im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy. 3-ie vyd. dop. Vinnytsia: Nova knyha, 2004. 320 c.
3. Kachkan V., Kachkan O. Nev'ianucha haluzka kalyny: (Ukrainski literaturni, vcheni, hromadski diiachy v diaspori). Kyiv, 2011. 267 s.
4. Kuzmenko O. M. Striletski pisni (aspekty folkloryzmu, folkloryzatsii i folklornosti): avtoref. ... kand. filoloh. nauk. zi spets. 10.01.07 — Folklorystyka. Lviv, 2000. 19 s.
5. Kuzmenko O. Striletska pisennist: folkloryzm, folkloryzatsiia, folklornist. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy, 2009. 296 s.
6. Kupchynskyi R. Nevyspivani pisni. Niu-Iork: Vydavnytstvo «Plastova Vataha «Burlaky»», 1983. 124 s.
7. Rozdolska I. V. Ukrainska poezii rezystansu 40-50 rokiv: henetychnyi kontekst i estetychna pryroda: dysert ... kand. filoloh. nauk zi spets. 10.01.01 — Ukrainska literatura. Lviv, 2000. 232 s.
8. Shumada N. S. Suchasna pisennist slov'ianskykh narodiv. Kyiv: Nauk. dumka, 1981. 359 s.